

Фомішина В. М.,

д.е.н., проф. кафедри зовнішньоекономічної діяльності, Херсонський національний технічний університет, м. Херсон

ДІАЛЕКТИКА ОБ'ЄКТИВНОГО І СУБ'ЄКТИВНОГО У ПЛАНУВАННІ ПРОГРЕСИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. В статті уточнено визначення поняття “розвиток економічних систем”, виділено певні його риси, характеристики та властивості. Враховуючи мету дослідження, встановлено, що між прогресом і регресом економічних систем існує складний багатосторонній зв'язок, а прогрес не є єдиною направленістю змін. Направленість позначено через поняття “мета”, яка поєднує елементи об'єктивного та суб'єктивного, стихійного та регульованого. Окреслено шляхи наближення дійсного стану кількісних та якісних параметрів економічної системи до бажаних і встановлено, що найважливішою передумовою можливості переходу системи з одного стану в інший у відповідності до вибраної траєкторії розвитку виступає планомірність, що розуміється як реалізація найкращого варіанта переходу від цільовизначення до цілереалізації.

Ключові слова: економічна система, розвиток, прогрес, мета, управління, планування.

Fomichsyna V. M.,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Foreign Economic Activity, Kherson National Technical University, Kherson

DIALECTICS OF SUBJECTIVE AND OBJECTIVE IN PLANNING OF ECONOMIC SYSTEMS PROGRESSIVE DEVELOPMENT

Abstract. The article clarifies the definition “economic systems development”, highlights some of its features, characteristics and properties. Considering the aim of the research, it was established that there is a complex relationship between progress and regression of economic systems but progress is not the only direction of changes. Direction is determined through the concept of “purpose” which combines elements of objective and subjective, spontaneous and regulated. The article focuses on finding ways of approximation the actual state of quantitative and qualitative parameters of economic system to desired one; the most important precondition for the possible system transition from one state to another according to the chosen development trajectory is sustainability, which is understood as implementation the best variant of transition from the purpose determining to purpose implementation.

Keywords: economic system, development, progress, purpose, management, planning.

Постановка проблеми. В умовах нестабільного зовнішнього середовища і курсу на реформування економіки України актуальним залишається питання про сучасний стан, напрямки, джерела та мету подальшого суспільно-економічного розвитку, адже, лише правильно вибравши стратегічний напрямок розвитку і механізм його планомірної реалізації, можна побудувати економічно ефективне та соціально стійке суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку економічних систем складають предмет інтересів чисельних вітчизняних і зарубіжних науковців. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені, як Башнянін Г.І., Благодетелева-Вовк С. Л., Єрохін С. А., Клаус Г., Лук'яненко Д. Г., Папава В., Пахомов Ю. М., Петрушенко В. А., Томас В., Далаймі М., Дарешвар А., Філі-

пенко А. С., Черняк Ю. І. та ін. Попри вагомий внесок науковців у вирішення проблеми, планування розвитку економічних систем залишається актуальним напрямком наукового пошуку та вимагає подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідити та уточнити теоретико-методологічні підходи до визначення поняття “розвиток економічних систем”, встановити роль планування в діалектиці об'єктивного та суб'єктивного у процесі розвитку і визначити механізм його прикладного застосування, оскільки наукова доктрина суспільного розвитку складає підґрунтя для практичних дій урядів, що проводять планомірну, цілеспрямовану політику щодо соціально-економічного розвитку та економічного зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Іманентною рисою економічної системи є її розвиток. Наукове поняття “розвиток економічних систем” тісно пов’язане із змістовно близькими до нього категоріями, такими, як економічне зростання, суспільний прогрес, зміни, рух, еволюція, і т.п. [1]. Так, на органічну єдність понять “рух” і “розвиток” вказує С. А. Єрохін: “Перше як засіб існування матерії, її невід’ємний атрибут являє собою зміну взагалі. Розвиток же – це особливий тип руху, що характеризує прогресивний характер взаємодії речей” [2, с. 35]. Отже, серцевину розвитку становлять об’єктивні перманентні зміни, тобто рух від одного якісного стану до іншого.

Український дослідник, визнаний авторитет у галузі розвитку економічних систем А.С. Філіпенко справедливо зазначає, що поняття “розвиток економічних систем” можна розкрити, не лише висвітлюючи різні аспекти власне даного процесу, але і порівнюючи економічний розвиток із близькими категоріями, такими, як: прогрес, еволюція, модернізація, зростання [9, с. 70-72]. Автор зазначає, що найпоширенішою помилкою є ототожнення економічного розвитку та економічного зростання, і, опираючись на тези Й. Шумпетера, доходить до висновку, що “економічний розвиток є не просто розширенням виробництва, а його ускладненням, диференціацією... Він означає не що інше, як систематичне й довготривале та масове поліпшення матеріальних і духовних умов життя людей на основі зростання продуктивності праці й капіталу” [9, с. 82].

Аналіз існуючих підходів у сучасній економічній літературі щодо дослідження розвитку економічних систем дозволяє виділити такі його риси, характеристики та властивості.

Розвиток – необоротна, направлена, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об’єктів [10, с. 562-563]. Використання наведених характеристик дозволяє конкретизувати визначення змісту поняття “розвиток економічної системи”.

По-перше, необоротність змін визнається як традиційним, так і посттрадиційним підходом. Водночас ця теза може бути піддана сумніву, оскільки невід’ємною рисою змін в економічній системі є чергування прогресивних та регресивних їх напрямків, особливо на відносно коротких часових інтервалах. Функціонування економічної системи – складний процес, на який впливають у кожен момент часу чисельні чинники. Вони можуть як міститися всередині самої системи (структурні її елементи), так і знаходитись поза її межами (взаємодія економічної системи з іншими системами). Сукупна дія чинників супроводжується як прогресом всієї системи в цілому, її окремих елементів, структури, так і їх регресом. Прогрес – рух вперед – тип, напрямку розвитку, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого. Його економічний зміст складають процеси вдосконалення як самої системи, так і її елементів, що супроводжується зростанням ефективності її функціонування. Регрес – тип розвитку, для якого характерним є перехід від вищого до нижчого, його зміст складають процеси

деградації, зниження рівня організації, втрати здатності до виконання тих чи інших необхідних функцій.

Між прогресом і регресом існує складний багатосторонній зв’язок; з одного боку, окремі регресивні зміни можуть відбуватися в межах загального прогресивного розвитку системи; з іншого, – при наростанні регресивних змін системи в цілому її окремі складові можуть зберігати прогресивні напрями розвитку [10, с. 575]. Ці теоретичні істини осмислювалися вченими протягом тривалого часу, і лише наприкінці 80-х років ХХ ст. було поставлено питання про закономірно поступальний характер економічного розвитку. Нині дослідження діалектики прогресивного та регресивного в економічному розвитку актуалізується. Зокрема, А.С. Філіпенко зазначає, що “телеологічна гегельянська концепція, підхоплена марксистом, експлуатувала войовничу ідею поступального розвитку та прогресу. Однак, лінійність економічного розвитку й неухильного прогресу – глибока утопія, процес ірраціональний у тривалій історичній протяжності” [9, с. 42]. Історичний досвід більшості країн свідчить як про переважання хвилеподібного циклічного розвитку, так і про можливість тривалого “тупцювання на місці” (Аргентина, Бразилія, Мексика тощо). Тривала соціально-економічна криза в постсоціалістичних країнах повернула їх розвиток у зворотному напрямку; і до нинішнього часу багато з них, у т.ч. Україна, не досягли докризового рівня ВВП.

По-друге, закономірності й випадковості розвитку. Згідно із загальнофілософським визначенням відсутність закономірності характеризує випадкові процеси. Традиційний підхід визнає, що загалом випадковість, яка виражає неістотні, нестійкі, одиничні зв’язки і відносини, іманентна для економічного процесу. На економічні зміни у будь-якій країні впливають такі чинники, як історичні традиції, менталітет народу, прихід до влади тих чи інших сил, окремих особистостей, природні катаклізми та ін., що виступають як випадковості, тому знання останніх важливо для системного розуміння розвитку. Проте в більшості країн на тривалих проміжках часу закономірними є такі соціально-економічні зміни, як перехід від нижчого ступеня розвитку до вищого, вичерпання екстенсивних джерел розвитку та їх заміна інтенсивними, різні темпи розвитку окремих галузей, зростання ролі людського фактора, соціалізація економіки, поширення міжнародних зв’язків та ін. Разом із тим, закономірність та випадковість взаємопроникають та взаємозумовлюють одна одну. Як справедливо зазначають автори монографії “Эволюционная теория экономических изменений”, економічні системи в кожен даний момент часу “мають певні потенційні можливості та правила прийняття рішень. Ці можливості та правила змінюються з плином часу як внаслідок цілеспрямованих зусиль, направлених на вирішення завдань, що стоять, так і внаслідок випадкових явищ” [5, с. 20]. У процесі економічного розвитку зростає роль закономірності та відповідно зменшується, хоча не зникає остаточно, значення випадковості (традиційний системний підхід). На-

впаки – синергетичний підхід до розвитку розвінчує ідеї про незначний вплив випадковостей в історичному розвитку.

По-третє, направленість змін, яка характеризується єдиною, внутрішньо взаємозв'язаною лінією. Направленість розвитку згідно з сучасними філософськими підходами об'єктивна, матеріальна. В економічній системі та науці вона позначається через поняття “мета”. Мета розвитку – усвідомлена та свідомо виражена направленість розвитку. За своєю природою це функціональне явище, яке полягає в направленості процесу розвитку на досягнення певного результату, необхідного для функціонування самої системи. Сутність та зміст мети поєднує елементи об'єктивного та суб'єктивного: внаслідок зумовленості матеріальними чинниками вона об'єктивна, а внаслідок необхідності усвідомлення в той же час суб'єктивна. Це означає, що зміст мети залежить, зокрема, від рівня розвитку пізнання. Тому тією чи іншою мірою можлива нетотожність між сутністю направленості та її ідеальним втіленням – метою.

Направленість змін в економічній системі орієнтує розвиток суспільного виробництва; розвиток виробництва за своєю природною сутністю служить задоволенню потреб людей. Є підстави вважати, що направленість розвитку є як внутрішнім чинником зміни самої поведінки системи, так і чинником, що зумовлює її фактичний стан. Більше того, оскільки направленість розвитку економічної системи прямо визначається інтересами певних суб'єктів, що виражають інтереси або окремих груп суб'єктів, або суспільства в цілому, в самій направленості міститься передбачувана поведінка системи у вигляді потреб, заради яких буде функціонувати економічна система і які будуть задоволені в заключній фазі її функціонування. Якщо для традиційного підходу характерна єдина однонаправлена лінія розвитку, то для синергетичного – багатоваріантність та альтернативність напрямків розвитку. Визначним фактором вибору напрямку змін є точка бифуркації.

Оскільки визначений розвиток об'єкта взагалі поєднує всі перераховані риси, то їх поєднання притаманне і для розвитку економічної системи. Використання цього загальнофілософського підходу, а також попереднього визначення економічної системи дозволяє конкретизувати сутність та зміст поняття “економічний розвиток”.

Основою розвитку як у традиційному, системному підході, так і в сучасному синергетичному є кількісні та якісні зміни в структурі та змісті економічної системи. Ці зміни призводять спочатку до незначних, а потім і корінних зсувів у сутності економічної системи. Проте у всіх випадках зазначені зміни не є безмежними кількісно та якісно. Допустимими є тільки такі зміни, які не позбавляють систему її якісної визначеності, її природи, зберігають її цілісність; зміни станів не повинні порушувати стабільність системи. Тобто для змін та зсувів притаманна так звана інваріантність (те постійне, що залишається в системі при її змінах) – одна з найважливіших характеристик економічної систе-

ми, досить давно виділена та досліджувана науковцями [8, с. 70], інакше економічна система просто перестала б існувати. Стан, при якому зміни, що відбуваються, мають межу, не підривають стабільного стану системи, отримав назву динамічної стійкості.

Загальновідомою рисою стійкості є відносність: з філософської точки зору стійкість систем – це така єдність кількісних і якісних характеристик систем, яка за кількісних змін не дозволяє їй переходити межі якісної визначеності. Заслугує на увагу визначення стійкості в кібернетиці, під яким розуміють “...стійкість не абсолютну, яка в дійсності не існує, а відносну – кінцеву в часі, локальну; стійкість відносно певного параметру, групи параметрів системи” [8, с. 105]. Параметри системи в природних системах задані об'єктивно, а в сучасних економічних – можуть бути задані свідомо, суб'єктивно.

Наближення дійсного стану кількісних та якісних параметрів економічної системи до бажаних завжди передбачає виникнення та вирішення суперечності між стійкістю та змінністю, між об'єктивним та суб'єктивним, між стихійним та регульованим.

Збереження якісної визначеності, стійкості економічної системи за таких постійних змін означає, що вона повинна мати механізм регулювання, усунення неминучих неузгоджень та суперечностей. Оскільки економічна система є єдністю об'єктивного та суб'єктивного, то загальний механізм регулювання також містить як елементи саморегулювання (об'єктивного), так і свідомого втручання (суб'єктивного) в протікання економічних процесів.

Іншими словами, з одного боку, мова йде про те, що економічна система – саморегулююча, самоорганізована система; незважаючи на постійні зміни, в процесі розвитку вона зберігає основні системоутворюючі характеристики та елементи. На це вказував, зокрема, ще Д. Черников, виділяючи три типи саморегулювання, притаманні складним економічним системам: самозбереження, саморозвиток та самовідтворення [11, с. 79]. Взаємодіючи, ці типи регулювання забезпечують спонтанне упорядкування стійких відносин і зв'язків системи, упорядкування нестійких відносин і зв'язків системи, які проявляються в різних умовах існування системи.

З іншого боку, хоча саморегулювання – визначальний і об'єктивний спосіб організації будь-яких матеріальних живих і неживих систем, у розвитку економічної системи він є не єдиним. На певному історичному етапі вирішальну роль починає відігравати осмислена організація, управління розвитком. Саморегулювання за певних умов у принципі здатне наближати систему до бажаних параметрів. Проте коли ці умови змінюються або потрібне прискорене наближення до бажаних параметрів, необхідне додаткове втручання, тобто задіяння суб'єктивного фактора розвитку.

Економічний розвиток може здійснюватися без участі людини, це ототожнює його з розвитком природи і природних систем. Розвиток економічної

системи, як і природної, – об'єктивний процес, що протікає незалежно від волі та свідомості людей. Суб'єкти не можуть ні створювати, ні відмінити закони економічного розвитку.

Водночас, визнаючи об'єктивний характер розвитку, не можна недооцінювати ролі суб'єктивного фактора. Нині не виникає питання, чи залежить розвиток від свідомості та волі суб'єктів; вони можуть пізнавати та використовувати закони та закономірності в своїх інтересах, прискорюючи (або гальмуючи) хід економічного розвитку. Тобто мова йде про те, що розвиток систем є вічним і в цьому плані об'єктивним, він не залежить від волі та свідомості людей, але проявлятися може в одних умовах стихійно, а в інших – не стихійно, через свідому організовану в масштабах суспільства економічну діяльність. В обох випадках економічна система рухається в напрямку заданих (об'єктивно чи суб'єктивно) параметрів, які і складають мету розвитку.

Процес досягнення бажаних параметрів економічної системи пов'язується з метою економічного розвитку. Оскільки економічна система – це єдність природного, економічного, соціального та технічного начал, тобто об'єктивного та суб'єктивного, то мета економічного розвитку також є єдністю об'єктивного та суб'єктивного. З одного боку, об'єктивність мети розвитку полягає в тому, що “природа не ставить ніяких цілей, навіть органічних. Природні системи можуть настроюватись на певну постійну величину або на певний взірць функціонування. І ця постійна величина або взірць функціонування можна в такому випадку назвати метою” [3, с. 323]. З іншого боку, суб'єктивність – у тому, що в процесі економічного розвитку люди здійснюють свою свідому мету, постановка котрої передує будь-якій економічній діяльності. Тобто, хоча економічний розвиток не залежить від волі й свідомості людей і держава не може скасувати об'єктивний його характер, проте, знаючи умови, які найбільше відповідають їх вимогам, може створювати передумови для прогресивного розвитку законів шляхом зміни умов. Це досягається шляхом державного управління. Отже, економічний розвиток є незалежний від свідомості, але є залежний від свідомої діяльності людей.

Управління сприяє переходу системи до стану, найближчого до бажаного. У світлі сутності економічної системи управління можна охарактеризувати як максимально можливе доведення системи до заданого стану, тобто як подолання відмінностей між бажаним та дійсним станом системи. Власне управління полягає у прагненні перетворення бажаного стану в дійсність.

Якщо метою та спонукальним мотивом управління розвитком є приведення системи до бажаного стану, а причиною, яка породжує управління, є неузгодженість, неспівпадіння дійсного та бажаного станів, то сутністю процесу управління є подолання щоразу виникаючої суперечності між стійкістю та змінністю.

Осмислена організація та управління економічним розвитком є досяжними тільки за умови ви-

бору реальних, досяжних, зрозумілих цілей розвитку. Однак ринковий механізм не здатен сам по собі задати цілі регулювання і тому потребує підкріплення регулюючим впливом держави. В такому випадку процес регулювання економічної системи здійснюється у два етапи: розробка програми та власне регулювання [4, с. 96]. На етапі регулювання вибрана бажана конкретна мета майбутнього, розвитку економіки починає реалізуватися в фактичному функціонуванні цієї системи. Інакше кажучи, відбувається реалізація, втілення наміченої проєкції.

Такий розвиток носить уже не вірогідний, а планомірний характер: із чисельності можливих варіантів переходу дійсним стає найбільш доцільний. А значить, найважливішою передумовою можливості переходу системи з одного стану в інший у відповідності до вибраної траєкторії розвитку виступає планомірність. Планомірність у даному випадку розуміється як реалізація найкращого варіанта переходу від цільовизначення до цілереалізації й можлива лише в певному часовому інтервалі [7, с. 95].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проведене дослідження визначення економічного розвитку дозволяє зробити такі висновки.

1. Економічний розвиток – необоротна (або оборотна), однонаправлена (або різнонаправлена), закономірна (або випадкова) зміна у змісті, направленості, організації економічної діяльності людей.

2. В історичному контексті на тривалих проміжках часу будь-яка економічна система є економікою зростання, прогресу. На короткострокових часових інтервалах періоди економічного прогресу можуть перериватись (а можуть і не перериватись) регресивними змінами, зміст яких складають процеси деградації, зниження рівня організації, втрати здатності до виконання тих чи інших необхідних функцій.

3. Економічна система – саморегулююча, самоорганізована система. Самоорганізованість та організованість сучасних економічних систем зростає внаслідок зростання ролі держави. Враховуючи роль держави в сучасній економіці, обґрунтовується поява ще одного, п'ятого (поряд із землею, працею, капіталом, підприємництвом) фактора економічного розвитку – економічної здатності держави [6, с. 38], яка забезпечує планомірність розвитку – реалізацію найкращого варіанта переходу від цільовизначення до цілереалізації.

Подальші дослідження передбачають пошук механізму державного управління, що оптимально поєднує як елементи саморегулювання (об'єктивного), так і свідомого втручання (суб'єктивного) в протікання економічних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Благодетелева-Вовк С. Л. Про суть понять “економічний розвиток” та “економічне зростання” [Електронний ресурс] / С. Л. Благодетелева-Вовк. –

Режим доступу: <http://excolver.narod.ru/Article/Ecotheory/ecterms.html>. – 21.10.2012.

2. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : монографія / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.

3. Клаус Г. Кибернетика и философия / Г. Клаус. – М. : Издательство иностранной литературы, 1963. – 532 с.

4. Моделювання економічної динаміки : навчальний посібник / Г. В. Лавінський, О. С. Пшенишнюк, С. В. Устенко, О. Д. Шарапов. – К. : Атіка, 2006. – 276 с.

5. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М. : ЗАО “Финстатинформ”, 2000. – 474 с.

6. Папава В. Роль государства в современной экономической системе / В. Папава // Вопросы экономики. – 1993. – №11. – С. 21-28.

7. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. М. Пахомов, Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський. – К. : Україна, 1997. – 237 с.

8. Петрушенко Л. А. Принцип обратной связи / Л. А. Петрушенко. – М. : Мысль, 1967. – 276 с.

9. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації : навч. посіб. / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2006. – 316 с.

10. Философский энциклопедический словарь / Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов; [гл. ред. Л. Ф. Ильичев]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.

11. Черников Д. А. Темпы и пропорции экономического роста / Д. А. Черников. – М. : Экономика, 1982. – 224 с.

2. Yerokhin, S. A. (2002), *Strukturna transformatsiia natsional'noi ekonomiky (teoretyko-metodolohichnyj aspekt)* [The structural transformation of the national economy (theoretical and methodological aspect)], Svit znan', Kiev, Ukraine.

3. Klaus, G. (1963), *Kibernetika i filosofija* [Cybernetics and philosophy], Moscow, Russia.

4. Lavins'kyj, H. V. Pshenyshniuk, O. S. Ustenko, S. V. and Sharapov, O. D. (2006), *Modeliuvannia ekonomichnoi dynamiky* [Modelling economic dynamic], Atika, Kiev, Ukraine.

5. Nel'son, R. and Uinter, S. (2000), *Jevoljucionnaja teorija jekonomicheskikh izmenenij* [Evolutionary Theory of Economic Changes], Finstatinform, Moscow, Russia.

6. Papava, V. (1993), “The state's role in the modern economic system”, *Voprosy jekonomiki*, vol. 11, pp. 21-28.

7. Pakhomov, Yu. M. Luk'ianenko, D. H. and Hubs'kyj, B. V. (1997) *Natsional'ni ekonomiky v hlobal'nomu konkurentnomu seredovyschi* [The national economy in the global competitive environment], Kiev, Ukraine.

8. Petrushenko, L. A. (1967), *Princip obratnoj svjazi* [Feedback principle], Moscow, Russia.

9. Filipenko, A. S. (2006), *Ekonomichnyj rozvytok suchasnoi tsyvilizatsii* [Economic development of modern civilization], Znannia, Kiev, Ukraine.

10. Il'ichev, L. F., Fedoseev, P. N., Kovalev, S. M. and Panov, V. G. (1983), *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'* [Philosophical Encyclopedic Dictionary], Sovetskaja jenciklopedija, Moscow, Russia.

11. Chernikov, D. A. (1982), *Tempy i proporcii jekonomicheskogo rosta* [The rates and proportions of economic growth], Jekonomika, Moscow, Russia.

REFERENCES

1. Blahodietielieva-Vovk, S. L. (2012), “About the essence of the concepts of “economic development” and “economic growth””, [Online], available at: <http://excolver.narod.ru/Article/Ecotheory/ecterms.html>. (Accessed 21 November 2012).